

Київський університет імені Бориса Грінченка
Інститут філології
Кафедра української мови

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-методичної
та навчальної роботи

О.Б.Жильцов
2021 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**«ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
СТАРΟΣЛОВ'ЯНСЬКА МОВА»**

для студентів

**спеціальності
освітнього рівня
спеціалізації
освітньої програми**

**035 Філологія
першого (бакалаврського)
035.01 Українська мова та література
Українська мова і література**

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02136554
Начальник відділу
моніторингу якості освіти
Програма № 3063/21
Жильцов
(підпис) (прізвище, ініціали)
« » 20 р.

Київ – 2021

Розробник: Т.Л. Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Викладач: Т.Л. Видайчук, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка.

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри української мови
Протокол від "03" лютого 2021 р. № 8

Завідувач кафедри (С.О. Караман)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми *(керівником проектної групи)*
Українська мова та література

03.02.2021 р.

Гарант освітньої програми *(керівник проектної групи)* (М.О. Вінтонів)

Робочу програму перевірено

08.02.2021 р.

Заступник директора Інституту філології (Л.І. Заяць)

Пролонговано:

на 2021/2022 н.р. _____ (_____), « _____ » _____	протокол № _____
на 2022/2023 н.р. _____ (_____), « _____ » _____	протокол № _____
на 2023/2024 н.р. _____ (_____), « _____ » _____	протокол № _____
на 2024/2025 н.р. _____ (_____), « _____ » _____	протокол № _____

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Історія української мови		
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	7/ 210	
Курс	I, II, III	
Семестр	2, 4, 3, 5	
Кількість змістових модулів з розподілом:	4	
Змістовий модуль 1. Старослов'янська мова		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 2. Історична граматики української мови		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 3. Українська діалектологія		
Обсяг кредитів	2	2
Обсяг годин, в тому числі:	60	60
Аудиторні	28	8
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	52
Змістовий модуль 4. Історія української літературної мови		
Обсяг кредитів	1	1
Обсяг годин, в тому числі:	30	30
Аудиторні	14	4
Модульний контроль	2	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	14	26
Форма семестрового контролю	залік	

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Старослов'янська мова		
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	2 / 60	
Курс	I	
Семестр	2	
Кількість змістових модулів з розподілом:	2	
Обсяг кредитів	2	
Обсяг годин, в тому числі:	60	
Аудиторні	28	10
Модульний контроль	4	-
Семестровий контроль	-	-
Самостійна робота	28	50
Форма семестрового контролю	залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета дисципліни – ввести студентів у теоретичне коло історико-лінгвістичне коло проблем, надати їм необхідні знання з історії першої писемної і літературної мови усіх слов'ян. “Старослов'янська мова” – перша навчальна дисципліна серед історико-лінгвістичних, що вивчають філологи. Її засвоєння сприяє розумінню найважливіших фонетичних процесів та особливостей формування граматичної системи слов'янських мов. Це теоретичний фундамент усіх інших історико-мовознавчих дисциплін, оскільки ознайомлює з основами порівняльно-історичного мовознавства та особливостями його методу дослідження мови, розвиває вміння осмислено підходити до мовних явищ і дає лінгвістичні поняття, необхідні для вивчення будь-якої лінгвістичної дисципліни.

Завдання курсу такі:

- а) засвоєння студентами основних теоретичних положень, понять і термінів порівняльно-історичного мовознавства;
- б) ознайомлення з особливостями становлення і розвитку кириличного письма;
- в) вироблення навичок не лише читання, а й лінгвістичного аналізу стародавнього тексту, застосування теоретичних знань на практиці;
- г) розуміння причинно-наслідкових зв'язків у фонетичних процесах споріднених мов;
- г) прищеплення студентам навичок самостійної роботи, зокрема роботи з фаховою літературою;
- д) розвиток мислення студентів, орієнтація на свідоме засвоєння мовного та теоретичного матеріалу.

Під час лекційних і практичних занять, індивідуальної навчально-дослідницької та самостійної роботи студенти, майбутні бакалаври за спеціалізацією «Українська мова та література», освітньою програмою «Українська мова і література» набувають таких компетентностей:

Науково-дослідницька компетенція (*загальна компетенція*) - здатність виконувати навчально-дослідні завдання на основі аналітико-синтетичної мисленнєвої діяльності. Володіння науково-дослідними методами відповідного фахового спрямування. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми, добирати аргументи, ухвалювати рішення. Обізнаність в особливостях проектної діяльності, готовність до її реалізації. Критична обізнаність та інтелектуальна чесність. Здатність нестандартно виконувати типові й неординарні завдання. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

Самоосвітня компетенція (*загальна компетенція*) - здатність до самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації та саморозвитку. Спрямованість на розкриття особистісного потенціалу та самореалізацію. Прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху.

Філологічна (вільне володіння базовим категорійно-поняттєвим та аналітично-дослідницьким апаратом сучасної філології) (*фахова компетенція*) - теоретико-методологічна та категоріальна обізнаність у загальнонаукових та спеціальних методах та дослідницьких підходах розуміння естетико-практичної значущості філологічного знання; володіння ключовими поняттями мовознавства, літературознавства та фольклористики, теоріями і методами філологічного аналізу, особливостями розвитку філологічної думки у певну історичну епоху та у сучасному контексті розвитку гуманітаристики.

Лінгвістична (глибокі знання та розуміння в галузі лінгвістики) (*фахова компетенція*) - здатність аналізувати лінгвістичні явища з погляду фундаментальних філологічних принципів і знань, а також на основі відповідних загальнонаукових методів. Знання природи і сутності мови, походження й закономірностей розвитку мов, особливостей структури мови, класифікації мов світу, шляхів і методів вивчення мовного матеріалу. Знання системи сучасної української літературної мови, еволюції її граматичної будови.

Лінгвальна (фахова компетенція) - досконале володіння українською мовою в її літературній формі, розуміння діалектного різноманіття української національної мови, вміння використовувати засоби мови відповідно до специфіки комунікативної ситуації та контексту. Здатність аналізувати просторові та соціальні різновиди мови, засади мовної політики.

Комунікативна професійно-орієнтована (фахова компетенція) - здатність застосовувати в професійній діяльності нормативні засоби мови в усному та писемному мовленні з урахуванням змістового наповнення, соціально-демографічних особливостей співрозмовника, специфіки ситуації спілкування та контексту; здатність вільно й ефективно використовувати мову(и), що вивчається(ються), для розв'язання комунікативних завдань.

Репрезентаційна (фахова компетенція) - здатність презентувати результати навчальної та дослідницької діяльності у галузі філології на місцевому, національному та міжнародному рівні.

3. Результати навчання за дисципліною

Після опанування дисципліни «Старослов'янська мова» студенти повинні мати такі **програмні результати навчання:**

- володіти основними методами філологічного (лінгвістичного і літературознавчого) аналізу в синхронії та діахронії, користуючись системою основних понять і термінів мовознавства;

- вільно володіти базовим професійним категоріально-поняттєвим та дослідницьким апаратом сучасної філологічної науки. Уміння пояснювати професійно з історичних позицій явища і факти української мови та літератури;

- фахово формувати й аргументувати власні теоретичні і практичні судження, професійні позиції;

- виявляти здатність формувати судження про значення і наслідки своєї професійної діяльності з урахуванням соціальних, професійних і етичних позицій.

4. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план для денної форми навчання

№	Тема	Кількість годин			
		Лекції	Практ. заняття	Самост. робота	Контр. робота
Модуль I. Слов'яни, слов'янська писемність, старослов'янська мова					
T1.	Етногенез слов'ян. Слов'янська галузь мов	1	-	4	-
T.2	Поняття про старослов'янську мову. Її значення для слов'янського та українського мовознавства	1	2	2	-
T.3.	Виникнення і розвиток слов'янської писемності	2	2	2	-
Всього за модулем I.		4	4	8	-
Модуль II. Система і структура старослов'янської мови					
T4.	Фонетична система старослов'янської мови. Система вокалізму	-	2	2	2
T.5.	Фонетична система старослов'янської мови. Система консонантизму	-	2	2	
T6.	Фонетична система старослов'янської мови у порівняльно-історичному висвітленні	-	2	4	
T7.	Іменник старослов'янської мови	2	2	2	-
T.8.	Займенник	1	1	2	-
T.9.	Прикметник	1	1	2	-
T.10.	Дієслово	2	2	2	-
T.11.	Особливості синтаксичної організації старослов'янської мови	-	2	2	-
T.12.	Узагальнення мовної системи старослов'янської мови		-	2	2
Всього за модулем II		6	14	20	2
Разом з курсу 60 год.		10	18	28	4

Тематичний план для заочної форми навчання

№	Тема	Кількість годин			
		Лекції	Практ. заняття	Самост. робота	Контр. робота
Модуль I. Слов'яни, слов'янська писемність, старослов'янська мова					
T1.	Етногенез слов'ян. Слов'янська галузь мов	2	-	4	-
T.2	Поняття про старослов'янську мову. Її значення для слов'янського та українського мовознавства		-	4	-
T.3.	Виникнення і розвиток слов'янської писемності		-	4	-
Всього за модулем I.		2	-	12	-
Модуль II. Система і структура старослов'янської мови					
T4.	Фонетична система старослов'янської мови. Система вокалізму	-	2	4	2
T.5.	Фонетична система старослов'янської мови. Система консонантизму	-		4	
T6.	Фонетична система старослов'янської мови у порівняльно-історичному висвітленні	-		6	
T7.	Іменник старослов'янської мови	-	2	4	-
T.8.	Займенник	-		4	-
T.9.	Прикметник	-		4	-
T.10.	Дієслово	-	2	4	-
T.11.	Особливості синтаксичної організації старослов'янської мови	-	-	4	-
T.12.	Узагальнення мовної системи старослов'янської мови		-	4	-
Всього за модулем II		-	6	38	2
Разом з курсу 60 год.		2	6	50	2

5. Програма навчальної дисципліни

Модуль I

Слов'яни, слов'янська писемність, старослов'янська мова

Тема 1. Етногенез слов'ян. Слов'янська галузь мов

Етнонім «слов'яни». Етнічна близькість слов'янських народів. Прабатьківщина слов'ян.

Слов'янська галузь мов.

Поняття «споріднені мови». Критерії спорідненості.

Сучасний поділ слов'янських мов на підгрупи.

Тема 2. Поняття про старослов'янську мову. Її значення для слов'янського та українського мовознавства

Місце старослов'янської мови серед слов'янських мов. Діалектна основа старослов'янської мови. Ізводи та редакції.

Поняття про праслов'янську мову, її зв'язок зі старослов'янською

Джерела вивчення старослов'янської мови.

Важливість вивчення старослов'янської мови.

Тема 3. Виникнення і розвиток старослов'янської писемності

Діяльність братів Кирила та Мефодія зі створення слов'янських азбук: доморавський період; мораво-паннонський період; болгаро-македонський період. Це час діяльності учнів Кирила та Мефодія.

Порівняльна характеристика слов'янських азбук Палеографічні особливості давнього письма.

Числове значення букв кирилиці.

Пам'ятки старослов'янської писемності глаголицею та кирилицею.

Модуль II

Система і структура старослов'янської мови

Тема 4. Фонетична система старослов'янської мови. Система вокалізму

Загальна характеристика голосних фонем старослов'янської мови.

Зредуковані голосні [ъ] та [ь] у старослов'янській мові IX ст.

Позиції зредукованих.

Доля зредукованих голосних наприкінці X – в XI ст. Відображення результатів цих змін у писемних пам'ятках

Носові голосні, їх походження та функціонування в старослов'янській мові. Відповідники голосних в укр. мові. О.Х.Востоков про походження та значення носових голосних.

Тема 5. Фонетична система старослов'янської мови. Система консонантизму

Класифікація старослов'янських приголосних за участю голосу й шуму, за місцем і способом творення.

Класифікація старослов'янських приголосних за твердістю-м'якістю

Складотворчі [р] і [л], їх походження та функціонування у старослов'янській мові. Доля складотворчих приголосних у сучасних слов'янських мовах.

Шиплячі приголосні, особливості вимови.

Тема 6. Фонетична система старослов'янської мови у порівняльно-історичному висвітленні

Основні фонетичні закони розвитку праслов'янської системи голосних: закон висхідної звучності (відкритого складу; закон звукового сингармонізму; закон переходу кількісних відмінностей у якісні.

Зміни в групах приголосних у праслов'янській мові у зв'язку із дією закону відкритого складу.

Перша палаталізація задньоязикових та її наслідки.

Друга палаталізація задньоязикових, її умови та наслідки.

Третя палаталізація задньоязикових, її умови та наслідки.

Зміни губних і сонорних у сполученні з *j.

Зміни приголосних *d, *t, *z, *s, *r, *l, *n у сполученні з *j.

Причини й результати змін сполук *ort, *olt, *tort, *tolt, *tert, *telt.

Тема 7. Іменник старослов'янської мови

Граматичні категорії роду, числа та відмінка

Поняття про стару основу іменників. Поділ іменників на відміни за старою основою: 1. *-ā, (*-jā). 2. *-ō, (jō). 3. *-ŭ. 4. *-ī. 5. *-ū. 6. *-en, *-es, *-et, *(t)er. Відмінювання іменників старослов'янської мови.

Тема 8. Займенник

Особові займенники в старослов'янській мові, їх склад і відмінювання.

Зворотний займенник: специфіка форм.

Предметно-особовий займенник, його значення й уживання.

Вказівні займенники в старослов'янській мові.

Тема 9. Прикметник

Поняття про прикметник. Походження прикметника як частини мови.

Творення повних прикметників у старослов'янській мові, їх відмінювання і функціонування

Відмінювання і функціонування коротких прикметників. Давність форм, їх іменні основи: прикметники чол. та сер. родів змінюються за зразком іменників *-ō, *jō-основ, а прикметники ж. роду – за зразком *-ā, *-jā-основ.

Тема 10. Дієслово

Класи дієслів, принципи поділу на класи. Дієвідмінювання в теперішньому (простому майбутньому) часі в однині дієслів I-IV класів. V клас атематичних дієслів (склад і дієвідмінювання у теперішньому часі).

Поняття про абсолютні та відносні часи дієслова.

Абсолютні це ті, в яких момент дії співвідноситься з моментом мовлення: теперішній час, майбутній простий, майбутній I, аорист. Зразок дієвідмінювання в абсолютному часі.

Відносні це ті, в яких момент дії співвідноситься з моментом іншої дії, або співвідноситься з моментом мовлення не прямо, а опосередковано: імперфект, перфект, плюсквамперфект, майбутній II.

Способи дієслів у старослов'янській мові. Дійсний спосіб. Дієвідмінювання дієслова в одному з часів.

Умовний та наказовий способи.

Дієвідмінювання дієслів у теперішньому часі. Зв'язок дієвідмінювання і класу дієслова.

Форми майбутнього часу в старослов'янській мові.

Аорист, його значення й різновиди. Простий аорист, його утворення й уживання.

Імперфект, його утворення й уживання.

Перфект, його утворення й уживання.

Умовний спосіб, його утворення й уживання.

Наказовий спосіб дієслова. Форми та особливості утворення.

Іменні форми дієслова. Серед них виділяють невідмінювані форми (інфінітив, супін), відмінювані (дієприкметник) та скам'яніла дієприкметникова форма (дієприслівник).

Дієприкметники в старослов'янській мові, особливості їх творення й відмінювання. Поєднував категорії дієслова і прикметника. Має 3 категорії дієслова і 4 категорії прикметника. За категоріями стану та часу дієприкметники діляться на 4 типи: 1. Активні теперішнього часу. 2. Активні минулого часу. 3. Пасивні теперішнього часу 4. Пасивні минулого часу.

Тема 11. Особливості синтаксичної організації старослов'янської мови

Головні і другорядні члени речення, способи їх вираження.

Правила узгодження підмета і присудка

Синтаксичні особливості використання відмінків. Давальний самостійний - зворот був смисловою єдністю і входив до складу простого речення як граматично не залежний відокремлений зворот, поєднаний з реченням сурядним зв'язком. Він складався з 2 частин: дієприкметника та узгодженого з ним іменника чи займенника у формі давального відмінка.

6. Контроль навчальних досягнень

6.1. Система оцінювання навчальних досягнень студентів

Вид діяльності студента	Максимальна к-сть балів за одиницю	Семестр	
		кількість одиниць	максимальна кількість балів
Відвідування лекцій	1	5	5
Відвідування практичних занять	1	9	9
Робота на практичному занятті	10	9	90
Виконання завдань для самостійної роботи	5	14	70
Виконання модульної роботи	25	2	50
	Разом	-	224
Максимальна кількість балів: 224			
Розрахунок коефіцієнта: $224/100=2,2$			

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Самостійна робота студентів передбачає планове виконання ними наступних завдань: написання конспекту; письмова творча робота на певну тему; створення презентації навчального матеріалу (одноосібно).

Модуль 1. Слов'яни, слов'янська писемність, старослов'янська мова

Законспектувати у зошит для лекційних і практичних занять або підготувати презентацію за науковим виданням:

Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К.: Кієво-Могилянська академія, 2001. – 47 с.

Модуль 2. Система і структура старослов'янської мови
Вокалізм

1. Прокоментуйте відбиті в таблицях 1, 2 класифікації голосних фонем старослов'янської мови. Поясніть критерії кожної з класифікацій.

Таблиця 1

Класифікація голосних за місцем артикуляції і ступенем підняття спинки язика

Ряд \ Піднесення	Передній	Середній	Задній
Високе	и	ы	оу
Середнє	ь є ѡ		ъ о ж
Низьке	ѣ		а

Таблиця 2

Інші класифікації голосних

За участю губ в артикуляції	Лабіалізовані	о оу ж
	Нелабіалізовані	и ь є ѡ ѣ ы љ а
За участю носового резонатора в артикуляції	Носові	ѡ ж
	Ротові (чисті)	и ь є ѣ ы оу љ о а
За тривалістю (часокількістю)	Голосні повного утворення	и є ѡ ѣ ы оу о ж а
	Редуковані	ь љ

2. У старослов'янській мові IX ст. були наявні такі голосні фонемі: а, о, є, оу, ы, и, љ, ь, ѣ, ж, ѡ. Щодо кожної з цих фонем дайте відповіді на запитання:
- якими літерами міг позначатися цей звук?
 - якого ряду цей голосний?
 - якого піднесення цей голосний?
 - лабіалізований чи нелабіалізований цей голосний?
 - носовий цей голосний чи чистий (ротовий)?
 - редукований цей голосний чи повного творення?
3. У старослов'янській мові IX ст. було 11 голосних фонем: а, о, є, оу, ы, и, љ, ь, ѣ, ж, ѡ. Дайте відповіді на такі запитання:
- які з цих голосних були переднього ряду і які – непередніх рядів?

б) які приголосні – тверді чи пом'якшені – були перед голосними переднього ряду? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: шити, лити, село, л'їто, днь, пать, десатъ, м'їсто, нести, коупити, ходити, начинати, отьць, ножь, ключь, ноць;

в) які приголосні – тверді чи пом'якшені – були перед голосними непередніх рядів? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: сьнъ, былъ, слава, дроугъ, братъ, домъ, столъ, мжжъ, мждръ, сынъ, ндж, поѣж, несж;

г) перед якими голосними непередніх рядів могли бути тверді й м'які приголосні? Для відповіді на поставлене запитання проаналізуйте слова: чаша, сама, тжча, чюдо, чоудо, земля, шоумъ, шюмъ, женж, земляж, слышати, доуша, овьцьж;

г) поясніть, чому в наведених словах написано ь, а не ъ: ножь, вашь, отьць, плаць, ключь, стражь, пѣтиць (род. відм. мн.), лоучь;

д) поясніть, чому в наведених словах написано и, а не ы: коньци, овьци, старьци, творьци;

е) укажіть, після яких приголосних уживано ъ, а після яких – ь: столъ, конь, св'ѣтъ, власть, плодъ, корабель, рабъ, ключь.

4. Скільки ротових голосних середнього піднесення включала система вокалізму старослов'янської мови?

Консонантизм

1. Прокоментуйте відбиті в таблиці 1 класифікації приголосних фонем старослов'янської мови. Поясніть критерії кожної з класифікацій.

Таблиця 1

Класифікація приголосних фонем

За місцем творення	Губні	Губно-губні	б п м
		Губно-зубні	в ф
	Язикові	Передньо-язикові	д т з с л н р ж' ш' ч' ц' с' жд' шт'
		Середньо-язикова	[j]
		Задньо-язикові	г к х
За співвідношенням голосу й шуму	Сонорні		м н р л
	Шумні	Дзвінкі	б в г д з с' ж' жд' [j]
		Глухі	к п т ф х с ш' ч' ц' шт'

За способом творення	Проривні		Б П Д Т Г К
	Щілинні		В Ф З С Ж' Ш' Х [j]
	Змично- щілинні	Носові	М Н
		Плавні	Боковий л
			Вібрант р
	Африкати		Ц' Ч' С'
	Складні		ЖД' ШТ'
За твердістю / м'якістю	Постійно тверді		Г К Х
	Постійно м'які		Ж' Ч' Ш' Ц' С' [j] ЖД' ШТ'
	Такі, що утворюють корелятивні пари за твердістю / м'якістю		Д - Д' Т - Т' З - З' С - С' Л - Л' Н - Н' Р - Р' Б - Б' П - П' М - М' В - В' Ф - Ф'

1. З'ясуйте суть закону відкритого складу та тенденції до наростання звучності у складі.
2. З якої мови старослов'янська успадкувала закон відкритого складу.
3. Прокоментуйте таблицю 2

Таблиця 2

Розміщення звуків у складах

Початок складу		Кінець складу					
Приголосний							Голосний
глухий		дзвінкий			сонорний		
щілинний	проривний або африката	щілинний	проривний або африката	дзвінкий в	носовий н, м	плавний р, л	

Система словозміни старослов'янської мови та її формування

Іменник

1. Скількома грамами у старослов'янській мові представлена категорія роду іменника? Назвіть логічні та формальні критерії родової диференціації іменників. Які з формальних ознак можуть уважатись основними показниками належності іменників до певного роду? Для відповіді використайте нижчеподані іменники.

Чоловічий рід:

а) апостолъ, рабъ, листъ, прьстъ, медъ, доухъ, грѣхъ, чловѣкъ; б) корабль, плачь, мѣсяць, младеньць, вождь, вѣньць, отьць; в) знон, обычан, злодѣи, покон, приключан, сѣдин, ловьчин; г) слоуга, владыка, дрѣводѣла, старѣишина, юноша, прѣдътѣча; г) камы “камінь”.

Жіночий рід:

а) врьва, звѣзда, ржка, слоужьба, съноха, моуха; б) распьрга, притъча, волга, лъжга, строуга, свиннига, жажда; в) рабыни, поустыни, богыни, твьрдыни, гръдыни; г) мати, дъшти; г) маънии, ладин; д) любви, бры, боуки, кры, свекры; е) васнь, кость, пѣснь, гыбѣль, ношть, гръдостъ.

Середній рід:

а) авлъко, оутро, чело, брашьно, злато, мѣрило, зрьно, колѣно; б) полк, морк, лице, подроужик, ложе, анце, жилиште, оржжик; в) нма, врѣма, сѣма, тѣма, врѣма, жрѣма.

2. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -и за родами (чоловічим та жіночим), пор.: богыни, маънии, мати (жін. р.) та кран, жрѣвин, сѣдин (чол. р.)?
3. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -ы за родами (чоловічим та жіночим), пор.: любви, свекры (жін. р.) та камы, пламы (чол. р.)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.
4. За якими формальними показниками можливе розрізнення іменників із флексією -ь за родами (чоловічим та жіночим), пор.: пѣснь, печаль, кость (жін. р.) та конь, датель, гостъ (чол. р.)? Для відповіді використайте зразки старослов'янського відмінювання іменників.
5. Скількома грамемами у старослов'янській мові представлена категорія числа? У яких випадках у старослов'янській мові вживаються форми однини, множини та двоїни? Для відповіді використайте подані нижче речення:

Однина:

чловѣкъ єдинъ бѣ богатъ. чловѣкъ єдинъ съхощааше отъ икроусалима. и пристъпи къ нему єдина рабыни. чловѣкъ єдинъ сътвори вечеръ великъ.

Множина:

посъла рабы своѧ къ дѣлателемъ прияти плоды кгю. иди на пжти и халжгы. і събъраша са къ нему народи мнози. съвѣтъ сътвориша вси архикрен і старьци.

Двоїна:

никыи же рабѣ можетъ двѣма господинома работати. видите рѣцѣ мои и нозѣ мои. се прѣдактъ сѧ иисоусъ сынъ чловѣчьскъ въ рѣцѣ грѣшникомъ. аште не виждж на рѣкоу юго тазвы гвоздъныа. і приидж къ иисоусови и обрѣтж сѣдашта чловѣка при ногоу иисоусовоу. и съ безаконьникомъ причтѣнъ бысть. възврѣвъ іисоусъ очима своима на небо и рече.

6. Укажіть, якого роду й числа збірні іменники типу братиа, стража та каменик, листвик, лозик, вѣтвик, джбик, кореник, дѣтик. Які формальні показники стали критеріями родової та числової диференціації таких іменників?
7. З'ясуйте, чи мають повну числову парадигму (форми усіх чисел) іменники типу пиво, мѣдъ, гыбѣль, добрость, милость, мьсть, скрѣзь, благодать, вражда, невѣрик, богазнь, врата, оуста, гжсли, тасли. Поясніть причини цього граматичного феномену.
8. Якими грамемами у старослов'янській мові представлена категорія відмінка іменників?
9. Що означає форма кличного відмінка? В іменниках яких чисел і родів форма кличного відмінка не збігається з формою називного відмінка?
10. Назвіть типи відмінювання іменників у старослов'янській мові.
11. За яким принципом іменники старослов'янської мови поділяють на типи відмінювання?
12. За якою ознакою розрізняють давні вокалічні та консонантні іменні основи? Поясніть поняття *тематичний голосний іменної основи*.
13. Із якою зміною в морфемній структурі праслов'янського слова пов'язане руйнування давньої системи іменного відмінювання?
14. Укажіть основні причини перерозкладу давніх іменних основ.

Тексти для читання та узагальнюючі завдання

Текст А

і пришьдъшоу моу на онъ полъ въ странѣ Пер'есин'скѣ. сѣрѣтосте д'ва бѣсѣна. отъ гревнштѣ ихъ. ісходашта л'юта зѣло. тако не можааше ник'тоже минѣти пѣтемъ тѣмъ. і се възъписте глагольшта. чѣто естѣ нама і тебѣ нисоусе сыне божии. пришелъ ли еси сѣмо прѣжде врѣмене мѣжитѣ насѣ. бѣ же далече отъ н'ею стадо свин'ни много пасомо. бѣси же мол'ѣхъ и глагольште. аште ізгониши ны повели намъ іти въ стадо свиное. і рече імъ. ідѣте. они же шьдъше вънидѣ въ свинниѣ. абне оустрѣми са стадо все по брѣгоу въ море. і оумрѣша. і оутопиша въ водахъ. і пасжштен бѣжаша. і шьдъше въ градъ. възвѣстиша вѣсѣ і о бѣсѣноую. і се весь градъ ізиде противѣ нисоусови. і видѣвъше и молиша. да би прѣшьлъ отъ прѣдѣлъ ихъ. і вьлѣзъ въ корабль нисоусъ. прѣѣде і приде въ свои градъ. і се принесоша емоу ославл'енъ жилами. на одрѣ лежаштѣ. і видѣвъ нисоусъ вѣрѣ ихъ. рече ославл'еноуемоу. дрѣзан чадѣ отъпоуштажтѣ ти са грѣси твои. і се етери отъ кѣнижъникъ рѣша къ себѣ. съ власвимисаетѣ. і видѣвъ нисоусъ помышлениѣ ихъ рече. вѣскжѣ вы мыслите зѣло въ срдѣцихъ вашихъ. чѣто во естѣ оудѣвѣ решти. отъпоуштажтѣ ти са грѣси твои. ли решти вѣставъ ходи. нѣ да оувѣсте тако власть іматѣ сынъ чловѣчскъ на земли отъпоуштати грѣхы. тѣгда глагола ославл'еноуемоу. вѣставъ вѣзьми одрѣ твои. і иди въ домъ твои. видѣвъше же народи чюдиша са. і прославиша бога давѣшааго власть такѣ чловѣкомъ

(Євангеліе від Матвія, VIII, 28 – IX, 8).

Текст Б

поздѣ же бивѣшоу. привѣса къ н'емоу бѣсѣны многы. і изгѣна словомъ доухы і весь недѣжъныѣ іцѣли. да събѣдетѣ са реченое пророкомъ исанемъ глагольштемъ. тѣ недѣжы наша приѣтѣ. і болѣзни понесе. оузрѣвъ же нисоусъ многы

народы окръстѣ себе. повелѣ ити на онѣ полѣ. и пристѣпѣ единѣ кѣнижъникѣ. рече емоу. оучителю иди по тебѣ. таможе колиждо идиши. и глагола емоу нисоусѣ. лиси гзвини имѣтъ и пѣтица небескыя гнѣзда. а сынѣ чловѣчьскы не имѣтъ кѣде главы подѣклонити. другы же отѣ оученикѣ рече емоу. господи повели прѣжде ити погрети отѣца мого. нисоусѣ же глагола кмоу. гради по мнѣ. и остави мрѣтвыя погрети своя мрѣтвыця. и вѣлѣзѣшюкмоу въ корабль. по немѣ идоша оученици кго. се трѣсѣ велии бы въ морѣи. тако покрывати са кораблю вѣнами. а тѣ съпааше. и пришьдѣше оученици его. възбоудиша и глаголюште. господи спаси ны погыбнемѣ. и глагола имѣ. чѣто страшиви есте. маловѣри. тѣгда вѣставѣ запрѣти вѣтромѣ и морю. бы тишина велиа. чловѣци же чоудиша са глаголюште. кѣто съ кстѣ тако вѣтри и морѣе послоушаѣтъ его

(Евангеліе від Матвія, VIII, 16–27).

Текст В

архереи же старѣци наоустриша народы. да испросѣтъ вараваж. и нисоуса погоубѣтъ. вѣвѣштѣавѣ же иѣмонѣ рече имѣ. кого хощете отѣ обою отѣпоустѣж вамѣ. они же рѣша вараваж. глагола имѣ пилатѣ. чѣто же сътвориш нисоуса нарицаемого христа. глаголаша емоу вѣси. да распѣтъ вѣдетѣ. иѣмонѣ же рече имѣ. чѣто зѣло сътвори. они же излиха вѣпиѣхѣ глаголюште. да распѣтъ вѣдетѣ. вѣдѣвѣ же пилатѣ тако ничѣсоже оупѣбетѣ. нѣ паче мѣва бываетѣ. приимѣ водѣ оумы рѣцѣ прѣдѣ народомѣ. глагола. неповиненѣ есмѣ отѣ крѣве сего правѣдника. вы оузрите. и отѣвѣштѣавше вѣси лѣюдие рѣша. крѣвь его на насѣ и на чадѣхѣ нашихѣ. тѣгда отѣпоустри имѣ вараваж. нисоуса же бивѣ. прѣдастѣ и да и распѣнѣтъ. тѣгда воици иѣмонови прѣимѣше нисоуса на сѣдишти. съвѣраша на нь вѣсѣ спирѣ. съвѣлкѣше и. хламудоѣ чрѣвленоѣ одѣша и. и съплетѣше вѣвѣцѣ отѣ трѣниа. възложиша на главѣ его. и трѣсть въ десницѣ его. и поклонѣше са прѣдѣ нимѣ на колѣноу. рѣгахѣ са емоу глаголюште. радоуи са царю иудѣискѣ. и плинѣвѣше на нь. приѣша трѣсть. и вѣвѣхѣ и по главѣ. и егда порѣгаша

са емоу. съвлѣша съ него хламѹдж. облѣша въ ризы своя. і ведоша і на распатіе. і сходаште же обрѣтѣ чловѣка куринѣиска. іменемъ симона. семоу задѣша понести кръсть его. і пришьдѣше на мѣсто нарицаемое фельѣота. еже естъ нарицаемо криннево мѣсто. даша емоу пити оцѣтъ съ зльчиѣ размѣшьнѣ. і въкоушь не хотѣаше пити. пропньше же и. раздѣльше ризы его меташа жрѣвниѣ. і сѣдѣше стрѣжахъ і тоу. і положиша врѣхоу главы его. винъ написанъ. съ естъ нисоусъ царь іюдѣискъ. тѣгда распаша съ н'имѣ д'ва разбоіника. єдино҃го о деснѣхъ. і єдино҃го о шюѣхъ
(Євангеліе від Матвія, XXVII, 20–38).

Текст Г

въ врѣмѣ оно оуслышавѣ іродѣ тетрархѣ слоухѣ нисоусовѣ. і рече отрокомѣ своимѣ. съ естъ ноанѣ кръстителѣ. тѣ въскрьсе отѣ мрътвыхѣ. і сего ради силы дѣѣтѣ са о немѣ. іродѣ бо емѣ ноанна съваза и. і въсади и въ тѣмьницѣ. іроднѣды ради жены филипа тратра своего. глаголаша бо емоу ноанѣ. не достоинѣ ти имѣти єѣ. і хотѣ и оубити оубога са народа. зане тако пророка имѣхъ и. дни же бывѣшоу розьства іродова. пласа дѣшти іроднѣдина по срѣдѣ и оугоди іродови тѣмѣ же съ клѣтвоѣхъ издрече єи дати е҃гоже аште въспроситѣ. она же наваждена материѣхъ своеѣхъ. даждѣ ми рече съде. на мисѣ главѣхъ ноана кръстителѣ. і печаленѣ бы цѣсарѣ. клѣтвы же ради и възлежаштихѣ съ нимѣ. повелѣ дати и. і посѣлавѣ оусѣкнѣхъ ноана въ тѣмьници. і принѣса главѣхъ его на мисѣ. и даша дѣвици. і несе матери своєи. и пристѣпньше оученици его възаса тѣло его. и погрѣса є. і пришьдѣше възвѣстиша нисоусови. і слышавѣ нисоусъ. отиде отѣтоудѣ въ коравли. въ поусто мѣсто єдинѣ. і слышавѣше народи. по немѣ идѣхъ пѣши отѣ градѣ
(Євангеліе від Матвія, XIV, 1–13).

Текст Г

петрѣ же вьнѣ сѣдѣаше на дворѣ і пристѣпи кѣ н'емоу єдина рабини глаголѣшти. і ты бѣ съ іисоусомѣ галилѣискымѣ. онѣ же отѣврѣже са прѣдѣ вьсѣми глагола. не вѣмѣ чѣто

глаголешн. шьдъшию же емоу въ врата. оузърѣ и друугага. і глагола емоу. тоу і съ бѣ съ ісоусомъ назарѣниномъ. і паки отъврѣже сѧ съ клатвоѣж. іако не знаѣж чловѣка. не по многоу же пристѣпше. стоѣшѣі рѣша петрови. въ істинѣ і ты отъ нихъ еси і бесѣда твоя авѣ тѧ творитъ. тѣгда начатъ ротити сѧ і клати сѧ. іако не знаѣж чловѣка. і авне коуръ възгласи.

Текст Д

чловѣкъ бѣ домовитъ. іже насади виноградъ и оплотомъ і огради. і іскопа въ немъ точило. і созѣда въ немъ стлѣпъ. і вдасты и дѣлательемъ. и отиде. егда же приближи сѧ врѣмя плодомъ. посѣла рабы своя къ дѣлательемъ. приѣти плоды его. емъше же дѣлателье рабы его ового виша ового же оубиша ового же каменнемъ повиша. паки посѣла ины рабы. мѣножѣиша прѣвухъ. і сѣтвориша имъ тожде. послѣдъ же посѣла къ нимъ сынъ свои глагола. оусрамлѣжтѣ сѧ сына моего. дѣлателье же егда оузърѣша сынъ. рѣша въ себѣ. съ естѣ наслѣдъникъ. придѣти оубимъ и. і оудръжимъ достоиние его. і емъше и извѣса из винограда и оубиша и. егда же оубо придетъ господинъ винограда. чѣто сѣтворитъ дѣлательемъ тѣмъ. (глаголаша емоу). зълы зълѣ погоубитъ ѧ. и виноградъ прѣдастѣ инѣмъ дѣлательемъ. іже въздадатъ емоу плоды въ врѣмена своя.

Завдання до текстів

1. Знайдіть помилки у вживанні літер ь та ѣ, поясніть причини таких помилок.
2. Знайдіть помилки у вживанні йотованих, поясніть причини таких помилок.
3. Поясніть значення діакритичних знаків.
4. Знайдіть слова з голосними и, ѣ дифтонгічного походження, поясніть критерії їх відбору.
5. Знайдіть слова з редукованими ы та и.

6. Знайдіть слова зі складотворчими р, л, поясніть їх написання.
7. Знайдіть слова зі звукосполученнями ра, ла, р'в, л'в дифтонгоїдного походження.
8. Знайдіть приклади неперехідних палаталізацій приголосних.
9. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій губних перед *j.
10. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій передньоязикових перед *j.
11. Знайдіть приклади перехідних палаталізацій задньоязикових перед *j.
12. Знайдіть приклади першої, другої, третьої перехідних палаталізацій задньоязикових під впливом суміжних голосних переднього ряду.
13. Знайдіть іменники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: іменник; початкова форма; давній тип відмінювання; відмінок; рід; число.
14. Знайдіть займенники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: займенник; початкова форма; група за особливостями відмінювання; розряд за значенням; відмінок; рід; число.
15. Знайдіть прикметники, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: прикметник; початкова форма; тип за особливостями творення та відмінювання; відмінок; рід; число.
16. Знайдіть дієслова, зробіть їх морфологічний аналіз за такою схемою: дієслово; початкова форма; вид; спосіб; час; особа; рід; число.

Карта самостійної роботи студента

<i>Змістовий модуль та теми курсу</i>	<i>Академічний контроль</i>	<i>Бали</i>	<i>Термін виконання (тижні)</i>
Модуль I. Слов'яни, слов'янська писемність, старослов'янська мова			
Тема 1. Етногенез слов'ян. Слов'янська галузь мов.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	II – III
Тема 2. Поняття про старослов'янську мову. Її значення для слов'янського та українського мовознавства	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	IV
Тема 3. Виникнення і розвиток слов'янської писемності.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, презентація, конспект, залік (2 год.)	5	V
		<i>Разом: 20 балів</i>	
Модуль II. Система і структура старослов'янської мови			
Тема 4. Фонетична система старослов'янської мови. Система вокалізму.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	VII - VIII
Тема 5. Фонетична система старослов'янської мови. Система консонантизму.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	VIII - IX
Тема 6. Фонетична система старослов'янської мови у порівняльно-історичному висвітленні.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	IX - X
Тема 7. Іменник старослов'янської мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	XI - XII
Тема 8. Займенник. Тема 9. Прикметник.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	XIII - XIV
Тема 10. Дієслово	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (2 год.)	5	XIII - XIV
Тема 11. Особливості синтаксичної організації старослов'янської мови. Тема 12. Узагальнення мовної системи старослов'янської мови.	Практичне заняття, модульний контроль, підсумкове тестування, залік (4 год.)	5*2	XV
		<i>Разом: 50 балів</i>	
РАЗОМ: 28 години		70 балів	

6.3 Форми проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Форма проведення: письмова

Максимальна кількість балів: 25 балів

Критерії оцінювання: модульна контрольна робота включає 25 тестових запитань, правильне виконання яких оцінюється у 1 бал.

6.4 Форми проведення семестрового контролю (залік)

Навчальні досягнення бакалаврів із дисципліни «Старослов'янська мова» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

6.5 Орієнтовний перелік питань для семестрового контролю

1. Поняття про старослов'янську мову. Значення її вивчення для слов'янського та українського мовознавства.
2. Слов'янська галузь мов. Найдавніші відомості про слов'ян.
3. Виникнення і розвиток старослов'янської писемності.
4. Дві слов'янські азбуки. Палеографічні та правописні особливості старослов'янського письма
5. Звукове значення букв кирилиці.
6. Числове значення букв кирилиці. Діакритичні знаки.
7. Питання про народну основу старослов'янської мови.
8. Джерела для вивчення старослов'янської мови. Кириличні пам'ятки.
9. Джерела для вивчення старослов'янської мови. Глаголичні пам'ятки.
10. З історії вивчення старослов'янської мови.
11. Періодизація історії та особливості вивчення фонетичної системи старослов'янської мови.
12. Система голосних фонем старослов'янської мови; їх класифікація.
13. Голосні повного творення старослов'янської мови; їх позиційні зміни.
14. Голосні фонем старослов'янської мови на початку слова.
15. Сполучуваність голосних фонем старослов'янської мови з приголосними. Суміжність двох голосних фонем.
16. Зредуковані **ъ, ъ**. Процес їх занепаду. Відбиття у старослов'янських пам'ятках.
17. Занепад старослов'янських слабких зредукованих **ъ, ъ** у X – XI ст. Перехід сильних **ъ, ъ** в **о, е**.
18. Зредуковані **и, њ** старослов'янської мови.
19. Зміни напружених зредукованих **и, њ** старослов'янської мови в X – XI ст.
20. Звукові зміни старослов'янської мови X – XI ст., пов'язані з занепадом редукованих **ъ, ъ**.
21. Звукові зміни старослов'янської мови X – XI ст., не пов'язані з занепадом **ъ, ъ**.
22. Процес деназалізації носових **о, е** у старослов'янській мові X – XI ст.
23. Фонетична структура складу у старослов'янській мові.
24. Склад приголосних фонем старослов'янської мови.
25. Система приголосних фонем старослов'янської мови; їх класифікація за місцем і способом творення, за участю голосу і шуму.
26. Система приголосних фонем старослов'янської мови; їх класифікація за твердістю – м'якістю.
27. Складотворчі приголосні старослов'янської мови.
28. Дисиміляція і спрощення груп приголосних.
29. Зміни приголосних у кінці слів. Протетичні приголосні.
30. Вихідна фонологічна система індоєвропейського і початкового праслов'янського періодів.
31. Розвиток праслов'янського вокалізму. Голосні монофтонгічного походження.
32. Розвиток праслов'янського вокалізму. Голосні дифтонгічного походження.
33. Найдавніші чергування голосних старослов'янської мови.
34. Зміни праслов'янських сполук приголосних з ***j**.
35. Перше перехідне пом'якшення задньоязикових приголосних.

36. Закон відкритого складу у праслов'янській мові. Деякі наслідки його дії.
37. Походження носових голосних праслов'янської і старослов'янської мов.
38. Доля дифтонгічних сполук праслов'янських голосних із плавними **р, л** на початку слів.
39. Доля дифтонгічних сполук праслов'янських голосних із плавними **р, л** в середині слів.
40. Доля праслов'янських сполук плавних приголосних **р, л** з редукованими **ъ, ь**.
41. Друге і третє перехідні пом'якшення задньоязикових приголосних.
42. Відношення старослов'янського консонантизму до праслов'янського та індоєвропейського.
43. Лексико-граматичні розряди слів (частини мови) у старослов'янській мові.
44. Словотвір іменників старослов'янської мови.
45. Граматичні категорії іменників старослов'янської мови (роду, числа, відмінка).
46. Відмінювання іменників старослов'янської мови з основами на ***-ā, *-jā**.
47. Відмінювання іменників старослов'янської мови з основами на ***-ǫ, *-jǫ**.
48. Відмінювання іменників старослов'янської мови з основами на ***-ŭ**.
49. Відмінювання іменників старослов'янської мови з основами на ***-ī**.
50. Відмінювання іменників старослов'янської мови з основами на ***-ū**.
51. Відмінювання іменників старослов'янської мови з основами на приголосний.
52. Розряди займенників старослов'янської мови. Відмінювання особових і зворотного займенників.
53. Відмінювання неособових займенників старослов'янської мови.
54. Прикметники старослов'янської мови, їх розряди. Словотвір прикметників.
55. Ступені порівняння прикметників старослов'янської мови.
56. Кількісні числівники старослов'янської мови; їх творення та відмінювання.
57. Порядкові, збірні і дробові числівники старослов'янської мови.
58. Дієслова старослов'янської мови, їх особові й неособові форми, основи та класи.
59. Відмінювання дієслів дійсного способу теперішнього часу у старослов'янській мові.
60. Відмінювання дієслів дійсного способу майбутнього часу у старослов'янській мові.
61. Відмінювання дієслів дійсного способу минулого часу у старослов'янській мові. Аорист.
62. Відмінювання дієслів дійсного способу минулого часу у старослов'янській мові. Імперфект.
63. Відмінювання дієслів дійсного способу минулого часу. Складені форми (перфект, плюсквамперфект).
64. Наказовий та умовний способи дієслів старослов'янської мови.
65. Активні і пасивні дієприкметники старослов'янської мови; їх творення та відмінювання.
66. Відмінювання повних дієприкметників старослов'янської мови.
67. Прислівники старослов'янської мови; їх розряди за значенням. Особливості творення.
68. Службові слова старослов'янської мови.
69. Головні члени речення у старослов'янській мові. Способи їх вираження, особливості узгодження.
70. Синтаксичні особливості відмінків у старослов'янській мові. Давальний самостійний.

7. Рекомендовані джерела

Основна література:

1. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності. – К.: Академія, 2002.
2. Леута О.І. Старослов'янська мова. – К.: Вища школа, 2001.
3. Майборода А.В. Коломієць Л. І. Старослов'янська мова: Збірник вправ і завдань.- К., 1992.
4. Станівський М.Ф. Старослов'янська мова. – К.: Вища школа, 1983.
5. Юсип-Якимович Ю. В., Шимко О. В. Старослов'янська мова. Модульний курс. Навчальний посібник. – К.: Знання, 2009.

Додаткова література:

1. Коломієць Б.Т. Типологічні риси української літературної мови на фоні інших слов'янських // Мовознавство. – 1992. - №4. – С. 3 – 10.

2. Кочерган М.П. Гілки слов'янських мов. Порівняльна характеристика //Відродження. - 1994. - №8. - С. 56-59.

Словники:

1. Етимологічний словник української мови у 7 томах. Т. 1- 6 / за ред. О.С. Мельничука. – К. Наукова думка, 1982 – 2012.

2. Старославянський словарь (по рукописам X-XI веков) / Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – М., 1994.

3. Этимологический словарь славянских языков (Праславянский лексический фонд) / Под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1974-2002.

Інтернет-джерела:

<http://litopys.org.ua>

<http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/e-library/ukrajinska-mova>

<http://www.ulif.org.ua>

<https://uk.worldwidedictionary.org>